

ФІЛІПОВА Інеса Юріївна,
*доцент кафедри загальної та соціальної психології Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк),
кандидат психологічних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОВИМІРНОГО Я-ОБРАЗУ ПСИХОЛОГА-ПРОФЕСІОНАЛА

Постановка проблеми. Інтегруючись у світову психологічну науку, нас не може не турбувати система професійної підготовки майбутніх фахівців, її якість. Важливим атрибутом професійної діяльності психолога є його взаємодія з іншими людьми, де основним засобом вагомого впливу є сам психолог. Особистість не просто реалізує себе в діяльності, а реалізує певним чином, відповідно до бажань, цінностей, інтересів, здібностей.

В працях К.А. Абульханової-Славської, В.Й. Бочелюк, Є.А. Клімова, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, О.П. Саннікової, а також – Д. Майерса, Р. Баумейстера, Р. Уайля активно розглядаються теоретичні принципи та поняття професійного становлення та кар'єри, професійного самовизначення та активності особистості в цьому процесі. Однак, не зважаючи на глибоке вивчення проблеми вибору професії, професійної свідомості, рефлексивного опосередкування професійного становлення психологів, на наш погляд, психологічні підходи до особистості професіонала, етапи його трудової кар'єри, причини вибору та зміни професії, установки, життєві цінності, цілі, проблеми і способи їх вирішення в професійному середовищі на сучасному етапі еволюції недостатньо розроблені, а кваліфікаційні характеристики психологів вельми невизначені й невиразні.

Пошук типового в особистості професіонала не дає можливості враховувати те, що різні сфери діяльності, де сьогодні потрібна професія психолога, ставлять специфічні вимоги до його особистості. На це впливає і державне замовлення, і стан матеріального виробництва в країні, і директивні документи, і трансформаційні процеси в системі освіти, і нестабільна соціально-політична ситуація. Згідно з цим розумінням психолог стає професіоналом лише внаслідок цілеспрямованого науково-методичного впливу, довготривалої практичної діяльності та саморозвитку особистості.

Загальновідомо, що вимоги до певної професії не є незмінними. Адже ці зміни детермінує не тільки розвиток суспільства і атмосфера в ньому, а і сама особистість професіонала через свою практичну, творчу діяльність, змінюючи і саму професію, і себе в ній.

Ми розглядаємо особистість з точки зору її індивідуальних особливостей, що знаходять свій вияв у професійній діяльності. В цьому підході акцент зміщується з поняття "професійна діяльність" на поняття "*особистість професіонала*". Не заперечуючи принципи діяльнісного підходу, професійна діяльність розглядається нами як сфера докладання творчих можливостей індивідуальності, а не жорстка імперативна детермінанта в формуванні особистості психолога. Як і ряд вчених-психологів (Г. Балл, О. Бондаренко, В. Давидов, Е. Клімов, В. Моргун, В. Рибалка, О. Саннікова, В. Семиченко, Б. Федоришин, Т. Яценко, Н. Чепелева та ін.), ми вважаємо, що саме *особистісно-орієнтований* підхід є системним і гуманістичним, оскільки акцент робиться на саморозвиток, самоактуалізацію, свободу особистості в професійному самовизначенні і формуванні індивідуального стилю діяльності, розширення своїх можливостей та сфери їх прикладання, тобто її цілісну професіоналізацію. *Концепція індивідуальності професіонала є центральною в даному підході.*

Вивчаючи професію психолога, ми на сьогодні, на жаль, не маємо єдиного концептуального підходу до образу професіонала в академічній науці. Наше бачення даної проблеми впливає з наступного її розуміння.

Успішність професійної діяльності психолога залежить не лише від володіння сукупністю спеціальних знань і вмінь, але великою мірою – також від якостей особистості психолога, рівня їх розвитку та усвідомлення Я-образу професіонала майбутніми фахівцями. Чим краще психолог усвідомлює образ професіонала, свій професійний потенціал, своє "реальне Я", тим більше його професійний розвиток втрачає стихійності і стає фактором творчого самовиховання та самозміни як переосмислення власної сутності, що сприяє не тільки успішній професійній діяльності, але і успішності всього життя.

Метою нашого дослідження є розробка моделі цілісного образу професіонала у майбутніх фахівців-психологів, виявлення та аналіз особливостей цього образу.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Практична значущість вивчення образної сфери універсальна, бо немає сфери людської діяльності, де не функціонують певні образи. "Образ" є результатом взаємодії оригіналу і його відображення. Дуже важливо,

який саме стимул у своєму різноманітті сприяє побудові образу, а який ні. С.Д. Смирнов зауважує, що це "визначається значущістю об'єктів – джерел стимуляції, їх відношенням до цілей та умов нашої діяльності" [4, с. 5]. Але спочатку об'єкт чи суб'єкт треба сприйняти і тут є важливим попередній досвід (слід) у пам'яті. Виникаючи, образ набуває відносно самостійного характеру, відображає активну, дієву роль у поведінці людини. Глибинні механізми формування образів вивчав М. Хоровітц. Автор відзначав, що породження будь-якого образу пов'язане, перш за все, з емоційно-мотиваційною сферою людини і визначається переважно неусвідомленими мотивами, потребами і в цілому минулим досвідом (особливо стресогенними враженнями) та їх динамікою [5]. Ми бачимо, що реально образ зливається з предметом у нашому сприйманні, а набір категорій, до яких ми віднесли той чи інший об'єкт, завжди залишається його більш чи менш точним описом і образ виходить з самої моделі, ідеалу, еталону.

Аналізуючи погляди різних вчених, зауважимо, що Ж. Піаже розглядав "образ" як "активну копію, інтеріоризоване відтворення дій перцептивного дослідження суб'єкта", а за У. Найссером – "образ - це перцептивне передбачення чи план збору інформації з потенційно доступного оточення". А. Спіркін розуміє під образом Я певну соціальну настанову, яка містить низку взаємопов'язаних складових, що полегшують пристосування особистості до середовища й пізнання, полегшують самореалізацію й психічний самозахист.

На нашу думку, об'єктивність образу полягає в тому, що його зміст і характер перебігу зумовлені взаємодією суб'єкта з об'єктом. Образ є нічим іншим як відображенням об'єктивного стану речей, а об'єкт – вихідним у виникненні і функціонуванні психічного образу. Зміст образу в людини детермінується продуктами суспільно-історичної практики, яка є незалежною ні від бажань, ні від суб'єктивних намірів окремих індивідів.

Образ формується на основі певних дій, залежить від них і зміни його відбуваються теж під впливом певних компонентів діяльності. Чуттєвий і розумовий образи базуються і реально функціонують у взаємозв'язку з діями, а також у зовнішній предметній діяльності. Інформуючи про результати діяльності суб'єкта і відображаючи навколишню дійсність, образ виконує певні функції: *конструктивну*, тобто творить і структурно впорядковує оригінал і відображення, ідентифікує з конкретним оточенням; *регулятивну*, що допомагає організувати і відрегулювати поведінку особистості; *прогностичну*, що розкриває прогресивні чи деструктивні тенденції розвитку,

еталонно-оціночну, що виступає у вигляді ідеалу, прикладу для наслідування.

У діяльності людини роль образної сфери в самому широкому розумінні визначається тим, що образи являють собою у нашій свідомості певні об'єкти і актуалізують зміст досвіду суб'єкта та моделюють варіанти майбутнього. А образом майбутнього є *ідеал*, який в думці звільнений від негативних сторін і доведений до статусу взірця.

Ідеал – це бажане майбутнє, він відображає динамічну сторону дійсності, потребу в прогресі. В ідеалі втілюються прагнення людини до досконалості, до повноти прояву своїх здібностей, хисту, потреб, що стимулюють її волю та спонукають до практичних дій. З втратою ідеалу людина втрачає перспективу розвитку і перетворюється в знеособленого суб'єкта.

Завдяки ідеалу людина визначає смисложиттєві орієнтири, стратегічні цілі, усвідомлює свої можливості, виявляє творче начало. Ідеал "не дарується" людині чи суспільству, він визріває в глибині її душі. А перетворення ідеалу в дійсність – процес багатогранний і суперечливий. Ідеал неможливо втілити в життя шляхом форсування чи насильства, він має стати органічною частиною індивідуальної, а також масової свідомості.

Підсумовуючи даний аспект проблеми, зазначимо, що на відміну від *ідеалу* як абстрактно-ілюзорної даності, *еталону*, що формується директивами, але відсутнього в реальному житті, *іміджу* як копіювання оригіналу, *образ* є гнучким індивідуально-варіативним цілісним утворенням, що існує в нашій свідомості і є результатом взаємодії оригіналу та його відображення.

Оскільки предметом нашого дослідження є Я-образ психолога - професіонала у майбутніх фахівців, то особливий інтерес представляють праці, які присвячені соціальній перцепції.

Пізнання людини людиною зумовлює знання особливостей формування і творення образу людини, поняття про неї як про особистість та звернення до проблеми залежності процесу перцепції від впливу діяльності того, хто сприймає іншу людину та умов цього сприймання.

Виходячи з розуміння нами "*образу*" як складного поліфункціонального цілісного утворення в психіці людини, що формується і змінюється під впливом певної діяльності та залежить від попереднього досвіду суб'єкта, ми не можемо погодитись з нівелюванням особистості до якогось середнього суб'єкта (за теорією ролей), чи віддати пріоритет тільки об'єктивним особливостям

сприймаючої людини (за теорією ізоморфізму), чи залишити осторонь роль чуттєвих даних та живе споглядання (Г. Олпорт), а підтримуємо думку тих дослідників (О.О. Бодальова, А.В. Петровського, С.Д. Смирнова), які розглядають *образ іншого* не ізольовано, поза соціумом, чи міжособистісними стосунками, а бачать його ще як реальність, що детермінована суб'єктивними та об'єктивними факторами, значущими для нього.

Через сприймання інших людей, а це "безпосереднє наглядно-образне відображення однією людиною другої" [1, с. 193], ми вчимося типізувати та класифікувати їх, не усвідомлюючи це у собі, але це ми бачимо, коли даємо оцінку особистості іншого. Система окремих "ланцюжків" щодо пізнання інших людей складається нами самими, виходячи з досвіду пізнання людей, а також під впливом суспільства, членом якого ми є. Це все відбивається на формуванні неповторності особистості, яка розвивається і через практику спілкування, спільну працю та життя пізнає і себе. Адже знання кожного про себе виникає на основі багатьох порівнянь себе з іншими людьми, а це впливає на формування знань про інших людей, їх оцінку та ставлення до них.

Л.С. Виготський, Г.С. Костюк зазначали, що на *зміст образу* іншої людини впливає і *культурне середовище*, в якому людина вступає в контакт з іншими, і *характер та зміст діяльності*, яку вона виконує, і *стосунки*, які в ході цього виникають.

Узагальнюючи розглянуте вище, можна зробити такі висновки: найпотаємніші прояви психіки, здібність формувати "Я-образи", переходити на точку зору цих образів і саме з цих позицій корегувати своє "реальне Я" і є передумовою самовиховання та саморозвитку культурної творчої особистості.

Виходячи з вищевказаного розуміння Я-образу людини, як складової її Я-концепції, ми включили в психологічний аналіз професійного становлення особистості майбутнього фахівця такі *основні детермінанти та рівні формування цілісного Я-образу психолога-професіонала*: об'єктивні фактори становлення, розвитку та функціонування особистості психолога, виокремлюючи особливо практичну професійну діяльність – це *соціально-культурний рівень* (з його трансформаціями); суб'єктивні структурні його компоненти, що проявляються в поведінці психолога і детерміновані його психофізіологічними особливостями та особистісними якостями – це *особистісно-професійний рівень*.

Пізнання образу власного «Я» – ключ не лише до становлення особистості, а й до успішної професійної діяльності. На відміну від професіограм, які "йдуть" від професії до людини (і передбачають

пристосування до вимог конкретної професії), *модель цілісного Я-образу психолога-професіонала* є гнучкою і творчою в своїй реалізації і орієнтована на *індивідуальність* майбутнього фахівця. Я-образ завжди індивідуальний, інтегративний і специфічний, і ми виділяємо його основні складові.

Виходячи з того, що специфіка суспільних умов життя та способу діяльності людини визначає особливості її індивідуальних ознак і властивостей, в систему об'єктивних детермінант формування цілісного Я-образу психолога-професіонала (на соціально-культурному рівні) включаємо такі: атмосфера в суспільстві, рівень матеріального виробництва, державне замовлення, система освіти, конкретний колектив, індивідуальна практика психолога.

В якості суб'єктивних детермінант формування цілісного Я-образу психолога – професіонала (на особистісно-професійному рівні), виходячи з поліфонічної організації особистості (Б.Г. Ананьєва, М.М. Бахтіна, О.К. Дусавицького, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка [2], В.М. Мясичева, К.К. Платонова, В.В. Рибалка, В.М. Цапкіна та інших), ми визначаємо такі структурні компоненти його багатовимірності (на основі інваріантів, запропонованих В.Ф. Моргуном [3]): *стратегії особистості; домінуючі потребо-мотиваційні переживання; змістовну спрямованість особистості (цінності); рівні професіоналізму (компетенції); форми реалізації діяльності особистості.*

Психологічно важливою передумовою розвитку цілісного Я-образу психолога-професіонала є *значущі особистісні якості*, що формуються як у професійній діяльності, так і протягом всього життя фахівця, і постійними не залишаються. Особистісно-творчі характеристики виступають найважливішими детермінантами формування професіоналізму особистості. *Особистісні якості* психолога – професіонала *гармонізують і якісно визначають*, зміцнюють сам зміст професійної діяльності. Психофізіологічні особливості визначають стиль чи форми реалізації діяльності як психолога-практика, так і дослідника, теоретика. В силу розвитку особистості психолога відбувається постійне уточнення змістових та структурних компонентів «Я-образу» психолога-професіонала. Саме ці складові, виступають, на нашу думку, найважливішими детермінантами формування професіоналізму особистості. Як і ряд авторів (М.Ю. Варбан, Л.М. Мітіна), ми вважаємо, що усвідомлення особистістю об'єктивних умов, представленість в самосвідомості психолога професійно важливих та особистісних якостей стає внутрішнім джерелом професійної самотворчості особистості.

Я-образ – це динамічне інтегративне утворення в свідомості людини, що формується під впливом культури, виховання, життєвого досвіду, діяльності та спілкування з іншими. З позицій якої б методології ми не розглядали Я образ людини, в самій її природі є тенденція до суспільного способу існування, необхідності «власного Я», наближення і взаємодії з іншою людиною. Виникнення протиріч у особистісній та професійній самосвідомості призводить до порушення особистісної та професійної ідентичності психолога. Тому для сприйняття себе як майбутнього спеціаліста і професіонала, студенту важливо не лише набути компетентності (мати фундаментальну теоретичну та методологічну базу), але й сформувати суб'єктивну готовність до її застосування в конкретному колективі та досягти адекватної професійної ідентичності, що формує в цілому Я-концепцію фахівця. Пізнання власного "Я" - ключ не тільки до становлення особистості, а й до успішної поліфункціональної професійної діяльності.

Сьогодні масовість психологічної освіти знижує її якість, при цьому соціальні вимоги до професійно-кваліфікаційного рівня досить високі, тому на нашу думку, для студентів-психологів із перших років навчання важливо розуміти основні компоненти образу професіонала та детермінанти його формування.

Література

1. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком / А.А. Бодалев. – М.: Прогресс, 1982. – 328 с.
2. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Монографія / С.Д. Максименко. – К.: ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
3. Моргун В.Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / В.Ф. Моргун // Філософська і соціологічна думка. – К., 1992. – № 2. – С. 27-40.
4. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активного психического отражения / С.Д. Смирнов. – М.: МГУ, 1985. – 215 с.
5. Horowitz M. Image formation and cognition / M. Horowitz. – New York, 1970. – 190 p.